

Erdélyen innen – Alföldön túl. A Fekete-Körös völgye a századfordulón

*Kiállítási megnyitó a Néprajzi Múzeumban**

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Közönség!

Az utóbbi évtizedekben több tudományágat fokozódó mértékben és sokoldalúan foglalkoztat az emlékezés. Az agyukat az érdekli, hol tároljuk emlékeinket, hogyan tudjuk őket onnan előhívni. A kultúratudományok egyike sem lehet közömbös az emlékezés és felejtés gyilkos versengése iránt. Mi néprajzosok pedig igazán a kezdeteink óta tudjuk, milyen értékes az emlékezés, másfelől milyen fontos annak érdemi kritikája. Számomra –, s gondolom, nem állok egyedül – örömteli érzés, ha elfeledett vagy annak hitt kedves emlék bukkan föl a tudatomban. Különösen, ha újra átélhetek megragadó élményeket, melyek így válnak igazán emlékeztessé. Ezzel a friss érzéssel beszélnek most Önöknek. Mellőzöm a másik pólust, a rossz emlékeket, helyette tárgítsuk érdeklődésünk szemhatárát a most megnyíló kiállítás kapcsán – a kérdéskörben jártas keveseket, talán elsősorban magunkat, a néprajzkutatókat kivéve – egy manapság a nemzeti tudatban sajnálatosan kevéssé élő tájra, a Fekete-Körös völgyére és egy népcsoportra, az ott élő magyarokra.

Mi az oka az emlékezés elhalványulásának? Csakis a feledékenységünk. Magyarozni természetesen lehet, miért és hogyan állt elő ez a helyzet,

de végül mégis csak magunkra vethetünk. A régi Magyarország szétesése után nagyon gyorsan hullottak ki a magyarság kollektív emlékezetéből vidékek, városok, népcsoportok. A kérdésnek van egy olyan oldala is, hogy ezek talán nem is voltak mind benne igazán vagy nem ágyazódtak be kellő mélységbe. Nem fölmentés, csupán magyarázat, hogy ilyen lehetett a Fekete-Körös felső völgye, a Belényesi medence a névadó városkával és hét, magyarok lakta faluval, melyek a 17. század vége óta nyelvszigetben léteztek: Köröstárkány, Nyégerfalva, Várasfenes, Magyarremete, Körösjánosfalva, Belényessonkolyos, Belényesújlak. Soroljuk még hozzájuk a folyó alsó völgyéből Tenkét, Belfenyért és Gyantát. Az Árpád-kortól szinte szabályosan centrálisan szerveződött történelmi Bihar vármegye sajátos kiágazása a Fekete-Körös felső völgye. Nem vezetett át rajta forgalmas, történelmi nevezetességű út, mint a Sebes-Körös völgyében Nagyváradtól a Királyhágón át Kolozsvár felé, mert Erdély irányába hágó hiányában nem alakult ki átjárás, ahhoz pedig kicsi volt a terület, hogy önálló vármegye keletkezzen itt, mint a szomszédos Fehér-Körös felső völgyében, Hunyad közelségében Zaránd. Belényes több századon át betöltötte a völgy, a bihari havasolja valamint részben a havasok kisiparos és kereskedel-

mi központjának szerepét, de sosem vált kerített történelmi várossá, neves műemlékekkel és jeles szülöttekkel, hanem a 20. század közepéig megőrizte a néhány utcás, földszintes kisváros jellegzetes arculatát. (A kiállítás elején látható néhány korabeli képeslap Belényesről és Váradról.) Amikor a néprajz, sőt előfutárai a 19. század elejétől kezdte felfedezni a többnyire elsősorban helyi viselete, népi díszítőművészete és nyelvjárása folytán karakteres kultúrájú tájakat, a folyamatban szerepe volt a történelmi múltnak, az épített környezetnek és a földrajzi tényezőknél, mindennek előtt a közlekedési főútvonalaknak is. Utólag elmondhatjuk, hogy általában méltán történt így, de azzal a következménnyel is járt, hogy némely tájra és népcsoportra méltatlanul kevés jutott a figyelemből.

A múlt századfordulón és előtte a századvégen, amikor a modern értelemben vett néprajzi munka Magyarországon kibontakozott, egy akkor már érzékelhetően gyorsuló ütemben változó országban hihetetlenül széles volt a sikeres és akár látványos eredményeket ígérő terepmunka kínálata. Micsoda ellentmondás, hogy – bizonyára, mert kevesen voltak és anyagiakban sem bővültek – az etnográfusok és folkloristák mennyire csak töredékét rögzítették, rögzíthették annak, amit lehetett volna! Majd né-

* A Kósa László néprajztudós által megnyitott kiállítás 2014. március 16-ig látogatható.

hány évtized múltán, olykor szinte kétségbeesetten versenyt futva az idővel, próbálták megragadni, amit ők vagy az előttük járók elmulasztottak.

Györffy István éppenséggel ellenpélda. A fiatal – ekkor még tudósjelölt – Györffy nagykunsági-alföldi tanulmányai éveiben a korabeli néprajzi fölfogás szellemében a szó teljes értelmében elsősorban jelenkutató lehetett és volt is. Pár év múlva, az e pályaszakaszt lezáró Fekete-Körös völgyi tanulmányok idején a látott-tapasztalt jelenségek mellett már fokozottan érdekelte azok múltja is. Először valószínűleg 1910-ben fordult meg vidékünkön tájékozódás céljából és tüzetesebb kutatás tervével. A következő esztendőben másfél hónapot töltött itt. Kiállításunk ennek az 1911-es tanulmányútnak a Néprajzi Múzeumban megőrzött anyagát, a tárgyvá-sárlásokat, a fényképező és jegyzetelő adatgyűjtést, illetőleg annak földolgozását idézi föl és mutatja be.

Györffy István első alkotó évtizedében az így született tanulmányso-rozat a legnagyobb teljesítmény. Talán érlelődött benne a szándék, hogy monográfia kerekedjék ki belőle, de a háború megakadályozta. A viselet, a település és az építkezés elemző leírását, valamint a népesség történe-tének és a nemzetiségi viszonyoknak a tárgyalását csupán a hiedelemvilág köréből merített bőséges adatközlés követte. Mégis fölfoghatjuk monográ-fiaként ezeket az összefüggő tanulmányokat. Már azért is, mert a tartalom a

Györffy István néprajzkutató

címekben megjelölt fő téma keretét és határait bőven meghaladja. A felfede-zés izgalmát és a mindent elmondani akarást is tükrözik írásai, hiszen előtte történész, földrajzos és nyelvész alig, etnográfus egyáltalán nem járt Dél-Bi-harban. De nemcsak ennek lehetünk a tanúi, hanem a kultúra és életmód mind szélesebb és mélyebb megisme-rése törekvésének is. Nem kritika ez, hiszen a kutatói fejlődésben termé-szetes, hogy alaposabban, mint a ko-rábbi, nagykunsági tanulmányokban. Nemcsak néprajzi szempontokhoz igazodó, alapos történeti és földrajzi tájleírást ad, hanem bőven ír a lakos-ság foglalkozásairól, a gazdálkodásról, a háziiparról és a kézművességről, az árucseréről, kereskedésről, szokások-ról, vallási és történeti hagyományról, magyarok és románok különbözőségeiről és hasonlóságairól, a síkság és a hegyvidék, az eltérő természeti adottsá-gú tájak kapcsolatáról is. Regisztrál-ja a változásokat, az általa jól ismert központi népterület, az Alföld felől ér-kező kulturális jelenségekre kiemelten figyel. A fiatal szakember már előbb sok közvetlen tapasztalatot szerezhett a korabeli ország regionális külön-bözőségeiről. Gondoljunk akár arra az életrajzi mozzanatra, hogy a Szepes-ségből a Nagykunságba hazagyalogló kisdíák milyen változatos metszetben láthatta fél Magyarországot, akár a kolozsvári egyetemi évekre, közvet-len tapasztalatot bőven szerezhett. Meggyőződésünk azonban, hogy a Fekete-Körös völgyi tanulmányok mé-lyítették el szemléletében a történeti-ség szempontját és tudatosították a történeti háttérü eltéréseket. Akár az első nagykunsági dolgozatokban, az érdeklődés fő tárgya ezúttal is a tele-pülés és az építkezés, amit a kiállítás fényképekkel és térképekkel gazda-gon dokumentál. Részletesen tekintse meg a kedves látogató, milyen szem-léletesek a kiszínezett községtérképek, melyeken a rendezőknek esetenként a lefényképezett épületek helyét is sikerült azonosítani. Nem szükséges magyaráznom, mennyire fontosnak tartotta Györffy István a térképezést és a fényképezést. Településtörténeti elemzései mögött már nemcsak jel-zésszerűen, mint korábban, hanem meghatározó súllyal áll a néptörténet. Külön hadd keltsem föl az érdeklődést

az úttörő paraszt-családtörténeti ku-tatásokra. Érdemes fölfigyelni a sok-oldalú forráshasználatra is, amely a le-véltári irattípusok közül elsősorban az összeírásokat, urbáriumokat, egyházi irattárakat öleli föl, továbbá a hely- és családtörténeti munkákra, végül a ko-rabeli helyi sajtóra támaszkodik, mely-nek egymásra halmozódó évfolyamai gyakran értékes adalékokat takarnak el a kutatók szeme elől. Elsők között szólaltatta meg Györffy a történeti és néprajzi vizsgálatokban a terület földrajzi neveit, beleértve Pesty Fri-gyes dülönév-gyűjteményét, valamint családneveket és dialektológiai anya-got. Vizsgálatainak a néprajz határain túlmutató tudománytörténeti jelentő-sége a történeti földrajz fonalának föl-vétele, és hogy a komplex, az etnikai és településtörténetet magába foglaló népiségtörténeti iskola előzményei között kaptak helyet. Fokozottan érde-kezte, hogyan maradt meg a románság gyűrűjében a magyar nyelvsziget, és mi lehet a jövője. Komolyan érdeklő-dött a völgy román paraszti kultúrája iránt, fényképek és tárgyak sora tanú-sítja ezt. A két nép különbségeit alap-vetően meghatározó vallás és nyelv mellett, a hasonlóságok területein a gazdasági kapcsolatok és a kulturális érintkezések jellemzőek. Nem hallgat-hatunk arról, hogy a békés szimbiózist hamarosan bekövetkező véres esemé-nyek dűlják majd föl, melyeknek a ma-gyar lakosság soraiban számos halálos áldozata lesz (1919. tavasz: Köröstár-kány, 1944. ősz Magyarremete, az alsó völgyön Gyanta). A nemzeti emléke-zet ezekről is alig tud.

Utaltam rá, hogy a Fekete-Körös völgyi vizsgálatok Györffy kutatói pá-lyáján, személetében fontos változá-sokat hoztak. A Tiszántúl népeletének kitűnő ismerője olyan parasztkultúrát tanulmányozott jól és alaposan, amely az adott korban (múlt századelő) ré-giesebb az Alföld képenél, sőt annak korábbi állapotából őriz meghatározó elemeket. A geográfus Györffynek je-lentős tanulságot nyújtott a földrajzi eltérésekből adódó műveltségi külön-biségek észlelése. Nem volt ez ismeret-len a tudomány világában, azonban ő a jelenségek eltérését etnográfiai szempontból értelmezte. Hiszen nem-csak a különböző ökológiai viszonyok, hanem a természetföldrajzi elzártság

Köröstárkány

és a történelmi viszonyokból fakadó peremhelyzet, a többször hivatkozott nyelvsziget-létezés is befolyásolták azt. Mindez történeti szemléletét is mélyítette. A nagykun tanyáról és a tiszántúli építkezésről nem sokkal korábban írt gazdag tartalmú tanulmányok statikus, olykor erősen leltárba hajló szemléletét itt differenciáltabb látásmód váltotta föl, ami későbbi írásainak nagy részében ugyanígy megmaradt.

A pályakezdő Györfly tanulmányútja eredményeként megfogalmazott dolgozatok és a múzeumban szerencsésen megőrzött tárgyi emlékegyüttes friss, mozgékony egyéniségről tanúskodnak. Nagy anyagot tud áttekinteni, és képes rendszerben szemlélni a jelenségeket. Pályakezdő munkásságából már kibonthatók legjobb tudósi erényei. Kiállításunk erről is tanúskodik. Tudjuk, szakmai érdeklődése élete végéig ismételtlen meg tudott újulni. Képes volt új is-

meretek nagy arányú befogadására, új feladatok megoldására. Ezért nem utolsósorban említtem, hogy a kiállítás Györfly István tudósi műhelyébe betekintésként is nézhető. A rendező muzeológusoknak erre is volt gondja. Ő a magyar etnográfusok második nemzedékének a tagja volt, aki feladatának tartotta a kibontakozó tudományszak formálását és vállalta

az úttörés munkáját. A vállalkozásnak megfelelt. Elvégzésére megvoltak a szükséges adottságai, problémaérzékenység, intuíciója, egyúttal azonban ő volt saját magának a mestere, ő alakította a módszerét, amit majd tanítványai vittek, differenciáltak tovább. Köszönjük, hogy emlékezetünk és kultúránk számára megőrizte, fölidézhetővé tette a Fekete-Körös völgyének eltűnő paraszti kultúráját.

1911. évi tanulmányútjának azonban évtizedekig nem akadtak folytatói. A Kolozsvárott szerveződött néprajzi műhely látóköre sem terjedt a Fekete-Körös völgyéig. A megkisebbedett országban 1920 után nem került rá a számon tartott trianoni veszteséglistára, csaknem elfeledkeztek róla. Alighanem a néprajz volt az egyetlen jelentős kivétel. Utóbb néprajzi munkákban, népművészeti kiadványokban és a Magyarság néprajzában is találkozhatunk Györfly fényképfelvételeivel és hivatkozásaival, ha nincs is alattuk mindig pontos aláírás.

A kiállítás igen találó címe arra utal, hogy a Fekete-Körös völgyi vizsgálatok egyik célja volt bizonyítani, hogy az ott lakók nem erdélyi eredetűek, nem is székelyek (mint némely föltevés vélte), hanem Erdélyt az Alföld felől benépesítő magyarok valószínű leszármazottjai. Bízunk benne, hogy ennek a szép és tartalmas tárlatnak a várható sikere is hozzájárul ahhoz, hogy a Néprajzi Múzeum folytatja és még gyakoribbá teszi a gyűjteményeiben őrzött értékes anyag nagyközönség elé tárását. Kíváncsi vagyok, hogy a látogató új ismeretekkel gyarapodva nézze a kiállítást, és ne feledkezzen el róla, hanem tartsa számon a Fekete-Körös völgyét és népét. Később is emlékezzen. A kiállítást ezennel megnyitom.

KÓSA LÁSZLÓ (Cegléd, 1942. július 17. –) magyar etnográfus, történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1962-ben kezdte meg tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsész tudományi karának magyar-néprajz szakán, ahol 1967-ben szerzett diplomát. Az egyetem elvégzése előtt két évig segéd munkásként dolgozott budapesti üzemekben, 1967-től lett az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának tudományos munkatársa. 1981 és 1990 között az ELTE bölcsész tudományi karának művelődéstörténeti tanszékének docense, 1990-től tanára. 1987-től 2007-ig tanszékvezető. Több szaklap szerkesztője. 1976-ban a néprajztudományok kandidátusa lett. Kutatási területe a 19-20. század művelődéstörténet, egyházak és a társadalom kapcsolata. Számos társaság és kollégium tagja, elnöke. 1998-2007 között az MTA levelező tagja, 2007 óta rendes tagja. Főbb művei: *Apáról fiúra. Néprajzi kalauz* (1973) – Szemerkenyi Agnessel. *Néphagyományunk évszázadai* (1976). *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete* (1980). *A magyar néprajz tudománytörténete* (1989). *A gyulai református egyház története* (1994). *Magyar művelődéstörténet* (1998) – szerkesztő, társszerző. *Magyar néprajzi lexikon* – szerkesztő. *Reformátusok Budapesten I. és II.* – szerkesztő. Díjai, kitüntetései: Jankó János-díj (1973), Györfly István-emlékérem (1989).